

doi: 10.15407/dse2016.01.019

УДК 316.33+330.1+332.1

В.П. ЗВОНАР

канд. екон. наук, старш. науч. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України
01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: viktorzvonar@yahoo.com

ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: СТРУКТУРА І ФУНКЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена теоретичній проблемі структурування і функціонування економічної системи соціальної відповідальності – на основі поширеного у науковому дискурсі соціофілософського уявлення про соціальну відповідальність як системний феномен. Детально розглянуто функціонально-ресурсні та територіальні особливості організації економічної системи соціальної відповідальності. Указану систему представлено комплексною структурою у складі економічних суб'єктів соціальної відповідальності, економічних норм соціальної відповідальності (взаємних зобов'язань), економічного предмета соціальної відповідальності у вигляді соціального капіталу. Відмічено, що з-поміж елементів описаної системи економічні суб'єкти та їх специфічні функції чинять визначальний організаційний вплив на систему. Серед суб'єктів соціальної відповідальності окремо виділено суб'єктів-індивідів та інституційних суб'єктів. Розкрито зміст їх функціональної специфіки – із залученням та критичним переосмисленням методологічних положень класифікації інституційних секторів економіки в межах загальноприйнятої Системи національних рахунків. Обґрунтовано дворівневий аналіз функціональної специфіки усіх зазначених суб'єктів з точки зору виробництва економічних благ. Ця специфіка проявляється, по-перше, щодо системи загалом, а, по-друге, щодо кожного суб'єкта окремо (функція «суб'єкт для системи» і функція «суб'єкт для суб'єкта»). Виявлено вплив територіального ареалу як зовнішнього середовища функціонування системи на формування класичних типів соціального капіталу: зв'язувального та об'єднуючого.

Ключові слова: соціальна відповідальність, система, суб'єкт, функції, територія.

В.П. Звонарь

канд. екон. наук, старш. науч. сотруд.
Институт демографии и социальных исследований
им. М.В. Птухи НАН Украины
01032, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60
E-mail: viktorzvonar@yahoo.com

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ: СТРУКТУРА И ФУНКЦИОНАЛЬНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Рассматривается теоретическая проблема структурирования и функционирования экономической системы социальной ответственности – на основе распространенного в научном дискурсе
© ЗВОНАР В.П., 2016

социофилософского представления о социальной ответственности как о системном феномене. Детально рассмотрены функционально-ресурсные и территориальные особенности организации экономической системы социальной ответственности. Указанная система представлена комплексной структурой в составе экономических субъектов социальной ответственности, экономических норм социальной ответственности (взаимных обязательств), экономического предмета социальной ответственности в виде социального капитала. Отмечено, что среди элементов описанной системы экономические субъекты и их специфические функции оказывают организующее влияние на систему. В числе субъектов социальной ответственности отдельно выделены субъекты-индивиды и институциональные субъекты. Раскрыто содержание их функциональной специфики — с привлечением и критическим переосмыслением методологических положений классификации институциональных секторов экономики в рамках общепринятой Системы национальных счетов. Обоснован двухуровневый анализ функциональной специфики всех указанных субъектов с точки зрения производства экономических благ. Эта специфика проявляется, во-первых, по отношению к системе в целом, а во-вторых, по отношению к каждому субъекту отдельно (функция «субъект для системы» и функция «субъект для субъекта»). Выявлено влияние территориального ареала как внешней среды функционирования системы на формирование классических типов социального капитала: связующего и объединяющего.

Ключевые слова: социальная ответственность, система, субъект, функции, территория.

V.P. Zvonar

PhD (Economics), senior researcher, senior staff scientist
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
National Academy of Sciences of Ukraine
Ukraine, Kiev, 01032, 60 Taras Shevchenko Blvd.
E-mail: viktorzvonar@yahoo.com

ECONOMIC SYSTEM OF SOCIAL RESPONSIBILITY: STRUCTURE, FUNCTIONAL AND TERRITORIAL SPECIFICS

The paper deals with a theoretical issue of the structure and the operational behavior of the social responsibility economic system. The issue finds its basis within the scientifically accepted sociophilosophical notion of social responsibility as a systemic phenomenon. The paper details the functional and the territorial specifics of the social responsibility economic system's organization. The System is presented as a complex unit comprising the socially responsible economic agents, the hierarchy of contracts as the economic norms of social responsibility and the economic object of social responsibility in the form of social capital. The socially responsible economic agents are referred as individual and institutional entities. Their specific functions and interactions are viewed as the organizational backbone of the social responsibility economic system. The paper reveals the specifics of interaction between the social responsibility economic system and its territory domain (the System's environment). The economic agents' functional specifics (individual and institutional) as well as the territory specifics are deemed significant with regard to social capital generation.

Key words: social responsibility, system, economic agent, functions, territory domain.

Постановка проблеми. Масштаб новітньої соціально-економічної кризи в Україні зумовлює реальну небезпеку посилення соціальної напруги, втрати контролю над соціальними процесами, утвердження ціннісно-нормативного вакууму в соціально-економічних відносинах. Виклики такого характеру вимагають інтенсифікації академічного дискурсу щодо економічної проблематики соціальної відповідальності (СВ). Цей дискурс має враховувати вже сформовану традицію економізації соціофілософського за природою феномену СВ. Проте він не повинен обмежуватися загальними моральними аспектами економічної діяльності чи управлінськими аспектами бізнес-етики, як це найчастіше трапляється. Варто сформулювати системний теоретико-економічний контекст для універсального моделювання процесу організації економічної взаємодії на засадах СВ. При цьому необхідним стає аналіз функціональної диференціації основних економічних суб'єктів у вказаному процесі.

На важливість територіального «зрізу» такого аналізу вказує сьогодні розгортання національної дискусії щодо соціоекономічної ролі громад і регіонів в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Учення про систему СВ залишається одним із найбільш методологічно розроблених теоретичних підходів до вивчення СВ. Його основні положення сформульовано С. Карпукініним (S. Karpukhin), А. Ореховським (А. Orekhovskij), І. Парамоновою (І. Paramonova) та ін. Водночас у світі та в Україні переважним напрямом економічного дослідження СВ залишається соціальна відповідальність бізнесу. Щоправда, комплексний науковий пошук економічного дослідження СВ з позиції її багатосуб'єктності в Україні вже започатковано групою вчених Київського національного університету імені В. Гетьмана [1]. Системне дослідження СВ в управлінні – об'єкт уваги О. Лиски (О. Lyska) і М. Дейч (М. Deych) [2]. Проте у більшості відомих публікацій, присвячених системному феномену СВ, недостатньо повно і послідовно відображено теоретичні засади структурування і функціонування власне економічної системи СВ, а також функціонально-ресурсні і функціонально-територіальні особливості її організації, а також функціонально-ресурсні і територіальні особливості її організації.

Мета статті – теоретичне обґрунтування структури економічної системи СВ й економічної суб'єктності в її межах, а також виявлення системних функціонально-територіальних рис.

Виклад основного матеріалу. Послідовність економічного дослідження СВ об'єктивно вимагає відображення найсуттєвіших особливостей первинної – соціофілософської – категорії СВ. У сучасних соціофілософських джерелах сформовано загальне уявлення про СВ як про особливу соціальну систему – систему СВ. У її структурі найчастіше виділяють: 1) суб'єктів СВ – соціальних суб'єктів як носіїв соціально відповідальної поведінки; 2) предмети СВ як цілі й результати діяльності суб'єктів СВ; 3) суб'єкт-інстанцію СВ з числа суб'єктів СВ, котра регулює й оцінює діяльність усіх суб'єктів СВ, а також консолідує їхні цілі; 4) норми СВ, які сигналізують суб'єктам СВ про можливості і спосіб їхнього впливу на предмети СВ. З огляду на таку структуру, існування і взаємовідносини саме суб'єктів СВ роблять систему СВ живою і динамічною – соціальною – системою. Звідси випливає важливий методологічний висновок про системоутворювальне значення суб'єктності СВ. Треба зауважити, що диференціація суб'єктів на власне суб'єктів СВ і суб'єктів-інстанцій засвідчує первинне функціональне розмежування суб'єктності СВ.

Система СВ територіально приурочена: процеси її формування і функціонування завжди відбуваються в межах конкретної території. Територію з усіма її органічними особливостями природно вважати зовнішнім середовищем функціонування системи СВ. Вона має масштабний вплив на діяльність суб'єктів СВ, який проявляється у тому, що територія: 1) визначає просторові та ресурсні рамки взаємодії суб'єктів СВ, а також базові умови (природні, демографічні, історико-культурні) цієї взаємодії і функціональної диференціації суб'єктів; 2) становить ареал поширення повноважень інстанції СВ та дії норм СВ; 3) локалізує предмет СВ для суб'єктів СВ; 4) визначає масштаб системи СВ, виокремлюючи локальні та глобальні системи СВ.

Якщо первинний (загальний) соціофілософський феномен системи СВ помістити у конкретний галузевий (наприклад, економічний) контекст, то феномен СВ необмінно набуває визначеної специфіки, яка дозволяє вести мову про конкретне галузеве втілення системності СВ (економічну систему СВ). Специфіка, яка породжує таку систему, зумовлена змістом та особливостями одного з найважливіших різновидів людської активності – економічної діяльності як перетворювальних зусиль,

спрямованих на задоволення індивідуальних і суспільних потреб в умовах обмеженості ресурсів конкретної території. Така діяльність формує особливу форму буття соціального суб'єкта – економічну суб'єктність. Тому в межах економічної системи СВ її суб'єкти постають носіями цієї специфічної суб'єктності, або економічними суб'єктами СВ.

Власне і сама економічна суб'єктність у межах системи СВ та під її впливом виявляється «обтяженою» певним додатковим змістом. Крім орієнтованості на задоволення індивідуальних і суспільних потреб, для економічного суб'єкта СВ характерною стає специфічна поведінка – поведінка економічної взаємності. Ця поведінка стає основним способом задоволення актуальних потреб в умовах обмеженості ресурсів. У системі СВ економічні суб'єкти усвідомлюють, що перебувають у відносинах взаємовпливу, взаємотяжіння, взаємозалежності тощо. Економічна взаємність за таких умов – це пошук можливостей взаємовигідного обміну (обміну вигодами) учасників економічних відносин.

Виходячи з усталеного двоїстого розуміння економічної суб'єктності, суб'єктом в економічній системі СВ є, по-перше, залучений у соціоекономічні відносини індивід. Але це – не традиційний «*homo economicus*», вільний від соціального впливу. Натомість індивідуальний економічний суб'єкт СВ є максимально соціалізованим. Його прототипом можна вважати модель «*homo institutus*», описану економістами інституціонального напрямку і протиставлену класичним поглядам на економічну поведінку людини [3]. По-друге, таким суб'єктом потрібно вважати складно організований надіндивідуальний колективний суб'єкт як економічний інститут (наприклад, організацію, громаду, чи державу). Для «*homo institutus*» очевидним є взаємовплив інститутів та індивідів: інститути втілюють обмеження і можливості для діяльного індивіда, але він здатний модифікувати інститути на свій лад. Тоді як «*homo economicus*», як правило, схильний всіяко обмежувати вплив вимог інститутів щодо себе і своєї діяльності, водночас сприймаючи будь-які інститути вкрай утилітарно.

З позиції інституціональної економіки, економічні суб'єкти СВ (індивідуальні й інституційні) виявляються учасниками множини економічних трансакцій. Саме ця множина матеріалізує економічні відносини. Будь-які трансакції організовуються через контракти, які фіксують взаємні зобов'язання суб'єктів. Отже, контракти можна представити як норми СВ в економічній системі СВ (економічні норми СВ). При цьому контракт потрібно тлумачити у широкому сенсі як домовленість (договір) учасників трансакцій. У цьому зв'язку важливо мати на увазі ієрархію контрактів: від загальних – вищого рівня (наприклад, законів), до локальних – нижчого рівня (наприклад, цивільно-правових угод). Загальновідомо, що контракти можуть бути формалізованими («записаними») і неформалізованими (імпліцитними).

Специфіки в економічній системі СВ набуває також і предмет СВ (те, на що спрямована діяльність економічних суб'єктів СВ). Припускаємо, що він може охоплювати широке коло практичних питань, пов'язаних із нарощуванням соціального капіталу. Хоча в економічній системі СВ можливість вибору суб'єктами іншої цілі нічим не обмежена, соціальний капітал найбільш ґрунтовно відображає орієнтацію економічних суб'єктів СВ на взаємність (взаємовигідність) у стосунках. Соціально відповідальні економічні суб'єкти СВ своєю поведінкою формують та розвивають соціальний капітал відповідної території.

Спрямована на соціальний капітал та підпорядкована контрактам, взаємодія індивідуальних та інституційних суб'єктів СВ на визначеній території реалізується з огляду на економічні функції кожного з них. Ці економічно специфічні функції

розвивають і поглиблюють первинну функціональну диференціацію суб'єктів СВ як власне суб'єктів та суб'єктів-інстанцій. У результаті цього поглиблення функціональна специфіка економічних суб'єктів СВ проявляється, по-перше, щодо системи СВ загалом і, по-друге, один щодо одного. Доцільно виокремити такі аналітичні рівні дослідження вказаних аспектів функціональної диференціації суб'єктів СВ. Перший – фундаментальний – рівень, узгоджений з хрестоматійним двоїстим розумінням економічної суб'єктності. Функціональна специфіка тут має розглядатися у розрізі «суб'єкт-індивід / суб'єкт-інститут». На другому рівні необхідно деталізувати особливості функціональної диференціації власне інститутів. На цьому ж шаблі актуалізується функціональне співвідношення між економічними суб'єктами СВ й економічною інстанцією СВ.

Можна стверджувати, що функція суб'єкта-індивіда відносно системи СВ реалізується через формулювання економічних рішень. Індивід – єдиний економічний суб'єкт СВ, органічно, як людина, наділений інтелектом. Тому тільки цей суб'єкт здатний формулювати економічні наміри і поширювати їх усередині системи СВ, яка функціонує. Указана індивідуальна здатність обумовлена не лише психофізичними особливостями особи, а й значною мірою детермінована територіально (специфічним локальним географічним, економічним, соціальним, духовно-культурним середовищем). Формуючись у межах певної території, ця здатність «калібрується» під потреби певного соціотериторіального ареалу. Функціональна специфіка індивідуального суб'єкта щодо суб'єктів-інститутів полягає в тому, що одноосібно або спільно з такими ж індивідами він формулює рішення від імені інститутів: діє як агент і представник інститутів. Крім того, кожен індивід функціонально є користувачем інститутів. Він сприймає та використовує вплив інститутів на території своєї активності.

З різноманітності економічних суб'єктів-інститутів у територіальних межах системи СВ найбільш чітко виокремлюються три функціонально взаємодоповнювальні інституційні спільноти – публічна влада, ринок (бізнес), громадянське суспільство. Цей трьохелементний інституційний «кластер» широко використовується як дослідницький предмет чи інструмент політики різними суспільними науками. Найбільш очевидне свідчення власне економічного його використання можна відшукати в сучасній класифікації інституційних секторів економіки Системи національних рахунків [4]. Вона виокремлює – саме за функціональною ознакою – такі інституційні одиниці: 1) домогосподарства; 2) нефінансові корпорації; 3) фінансові корпорації; 4) інститути державного управління; 5) некомерційні організації, що обслуговують домогосподарства. Такий поділ, напевно, видається макроекономічним виразом і деталізацією внутрішньої структури класичної тріади економічної суб'єктності в мікроекономіці: «домогосподарство – фірма – уряд».

Необхідно уточнити деякі з методологічних положень класифікації інституційних секторів економіки як базових для функціонального аналізу економічної суб'єктності у системі СВ. Зокрема, привертає увагу застосоване у наведеній класифікації традиційне уявлення про те, що навіть одноосібний економічно активний індивід діє від імені домогосподарства (не самостійно). Але описаний вище перший рівень аналізу міжсуб'єктної функціональної диференціації свідчить, що індивід функціонально може бути агентом будь-яких інститутів (не тільки домогосподарств). Логіка традиційного підходу, який спирається на ідею щодо поглинання індивідуальних суб'єктів виключно домогосподарствами, штучним чином «вилучає» інтелект зі структури інших інституційних одиниць. До того ж, тлумачення одноосібно діяльного індивіда як виду домогосподарства зумовлює необхідність виділяти окремо індивідуальні та

групові державні інститути, індивідуальні та групові корпорації, індивідуальні та групові некомерційні організації. Таке виокремлення зводить нанівещь значимість правового статусу юридичної особи усіх цих одиниць, прийнятого Системою національних рахунків як необхідного для інституційної ідентифікації. З огляду на вказані суперечності, домогосподарства доцільно відмежовувати від суб'єктів-індивідів в економічній системі СВ.

Очевидною видається функціональна «частковість» домогосподарств як інститутів. Економічна діяльність домогосподарства здійснюється одноосібно його членами і в рамках власне сектору домогосподарств, і поза ними – для інших інститутів. У першому випадку доводиться говорити радше про діяльність незалежних суб'єктів-індивідів, ніж про діяльність домогосподарства. У другому – про діяльність інститутів державного управління, корпорацій чи некомерційних організацій, для яких формулює економічні рішення індивід. Тобто домогосподарство як цілісна інституційна одиниця виконує, здебільшого, функцію споживання. Проте саме мережа домогосподарств на відповідній території, споживаючи наявні товари та послуги, забезпечує соціальне і господарсько-побутове середовище, сприятливе для формування функціональної самодостатності суб'єктів-індивідів. Тому ігнорувати їх інституційний статус не можна. Зважаючи на неприпустимість такого ігнорування, а також на об'єктивну функціональну «частковість» домогосподарства як економічного інституту, пропонуємо визначити його як протоінститут. Протоінститути первинні щодо інших інституційних одиниць і секторів. Але все ж їхній вплив на функціонування системи СВ є опосередкованим. Сектор домогосподарств є значущим як користувач індивідуальних і колективних суб'єктів СВ. Він уособлює «клієнтське поле», функціонуючи поза інституційним «кластером».

Стосовно елементів самого інституційного «кластера» треба зауважити, що для системи СВ увага до відмінностей у фінансовій/нефінансовій спеціалізації економічних інститутів невизначальна. Тому доцільним видається методологічний прийом «зворотного» укрупнення фінансових і нефінансових корпорацій у бізнес-сектор загалом (від дихотомії фінансових/нефінансових інститутів назад до уніфікованої категорії «фірми»). У системі СВ фінансові і нефінансові корпорації однаково проявляють себе стосовно системи й інших суб'єктів. Також варто врахувати поширену в науковому дискурсі тезу про неповноцінність узагальнювального терміну «державне управління» [5] (отже, й терміну «державні інститути»), оскільки держава не є виключним суб'єктом надання суспільних послуг чи регулятивного впливу в економіці. Державне управління натомість є частиною широкого комплексу публічного менеджменту. Тому на означення спеціалізованих у цих питаннях інститутів припустимим є епітет «публічна влада».

У системі СВ суперечливим виглядає визнання некомерційних організацій такими, що обслуговують домогосподарства. Зрозуміло, що таке позначення покликане додатково підкреслити різницю між роботою некомерційних організацій і діяльністю інших інституційних секторів. Водночас в окремих джерелах, що використовують методіку Системи національних рахунків і деталізують класифікаційні ознаки інституційних секторів, прямо вказується на вагомість послуг некомерційних організацій і для домогосподарств, і для суспільства в цілому [6]. З практики також відомо, що такі організації обслуговують потреби цілих категорій (цільових груп) населення [7]. Тлумачення таких груп як сукупності домогосподарств не завжди методологічно коректне. Тому наголос на послугах з боку некомерційних організацій лише для домогосподарств в економічній системі

СВ буде недоречним. Для відмежування їх інституційного статусу від владного чи корпоративного секторів із багатьох причин треба звернутися до означення «громадська організація» [8]. Саме громадськість у сучасному науковому дискурсі протиставлена корпораціям і публічно-владним інститутам.

У такій конфігурації інституційного «кластера» на території системи СВ представлено три інституційні сектори: бізнес, публічну владу, громадянське суспільство. Функціональна диференціація суб'єктів-інститутів щодо системи СВ видається результатом їх взаємного пристосування. Варто зазначити: бізнес як інституційний сектор функціонально особливий тим, що саме він надає соціальній за суттю системі СВ економічного профілю. Ключова риса соціальної системи СВ – комплексність взаємозв'язків її елементів. Тоді як ключова риса економічної системи – взаємозв'язки елементів конкретно через відносини власності та залучення їх до процесу створення вартості. Власність і вартість визначаються і реалізуються в ході економічних трансакцій. Функціонування корпорацій як сектору з характерною для нього технічною й алокативною ефективністю встановлює для системи СВ організаційну модель, де реалізація права власності здійснюється шляхом створення вартості. Прийнята іншими суб'єктами, така модель включає їх в трансакційну архітектуру (у термінах інституціональної економіки) і надає публічній владі та громадянському суспільству економічної суб'єктності. Крім того, ця модель гарантує необхідний поступальний розвиток у системі СВ. Тоді як системне поширення моделі, заснованої лише на експлуатації права власності, зумовлює «застій» у системі СВ – через збереження публічною владою непродуктивного «status quo» для отримання адміністративної ренти. Водночас, функціонування у системі СВ організаційної моделі, орієнтованої виключно на створення вартості без врахування усталених правовласницьких статусів, спричинює ризики системного колапсу – через традиційну з боку громадянського суспільства опозицію до влади та його «вибухову» революційність.

Справедливо припустити, що інституційний сектор публічної влади функціонально стосовно системи СВ проявляється як системний управлінський елемент – інстанція СВ. Хрестоматійний поділ публічної влади на виконавчу, судову і законодавчу гілки корелює з соціофілософською «функціональною тріадою» інстанції СВ (регулятивна, оціночна, консолідаційна функції). В економічній системі СВ виконавча влада організовує і здійснює загальне управління й регулювання. Судова влада, гарантуючи захист прав власності, оцінює відповідність процесу функціонування системи чинним нормам (контрактам). Законодавча влада через законотворчість узагальнює й консолідує цілі суб'єктів СВ, формулює контракти найвищого нормативного рівня (закони) і визначає спосіб специфікації прав власності у контрактах нижчого рівня (власне між-суб'єктних економічних угодах). З огляду на інститути публічної влади в системі СВ, територія цієї системи завжди має політико-адміністративну ознаку: територіальна громада з місцевим самоврядуванням, держава з національним урядом тощо.

Очевидно, публічна влада застосовує у системі СВ контрактну стратегію управління. Виокремлення такої стратегії разом із експлуататорською стратегією та політикою «осілого бандита» як стратегій участі держави в економічних трансакціях хрестоматійне в інституціональній економіці [9]. Контрактна стратегія передбачає чітку специфікацію повноважень носія влади, делегованих йому іншими суб'єктами, а також специфікацію правил, на основі яких функціонує бюрократичний апарат. Ця стратегія орієнтована на максимізацію сукупного доходу суспільства (системи СВ) на основі передання прав власності до економічних суб'єктів, здатних розпо-

рядитися власністю найбільш оптимально. Експлуаторська стратегія націлена на максимізацію адмінренти – доходу бюрократичного апарату. Таке управління не обмежує втручання бюрократії в економіку рамками, визначеними контрактами. За умови передбачуваності цього втручання й поступового пристосування економіки до непродуктивних дій інстанції, експлуаторська стратегія трансформується в політику «осілого бандита». За цієї політики бюрократичний апарат «знає міру» щодо стягнення адмінренти і захищає контрольований ним ареал від «бандитів-гастролерів», байдужих до цієї «міри». Варто підкреслити, що у системі СВ ні відверто експлуаторська стратегія, ні політика «осілого бандита» неприйнятні для публічної влади як інстанції СВ.

Є підстави вважати позицію громадянського суспільства функціонально щодо системи СВ такою, що полягає в інформуванні системи СВ про необхідність змін і реалізації цих змін у разі потреби. Громадянське суспільство – чинник емерджентності системи СВ. Воно стимулює появу нових інституційно-організаційних ідей, які збуджують системні «хвилювання» для суспільного розвитку. Ці зміни можуть стосуватися корекції чи модернізації поширених цінностей, а також зрушень у межах ієрархії норм-контрактів, трансформації змісту самих контрактів. Такі зміни мають на меті полегшення чи уможливлення реалізації соціально відповідальної поведінки всередині системи СВ. Сигналізуючи про необхідність змін, громадянське суспільство зберігає й транслює в системі суть, необхідність і значимість такої поведінки. Залучаючи до цього інших суб'єктів, воно надає соціальній за природою й економічній за профілем системі індивідуальних і колективних взаємовпливів власне образу системи СВ.

Система національних рахунків відносить ті чи інші інститути до конкретного сектору відповідно до характеру їхньої економічної діяльності: виробничого, споживчого чи нагромаджувального (капіталізаційного). Пам'ятаючи про це, треба зауважити: в економічній системі СВ діяльнісний вплив суб'єкта СВ на інших суб'єктів розкривається найбільше через його причетність саме до виробництва економічних благ. У статусі виробників усі суб'єкти СВ все ж залишаються споживачами взаємних послуг і благ, а також спільно нагромаджують соціальний капітал як предмет СВ. Характер створюваних кожним сектором економічних благ треба вважати підставою диференціації їх функцій один щодо одного (та щодо індивідів). Бізнес – це суб'єкти господарювання, які виробляють товари і надають послуги (у т. ч. фінансові) за орієнтованими на прибуток цінами. З викладеного очевидно, що бізнес-інститути створюють для інших суб'єктів СВ чисті приватні блага (виключні і конкурентні у споживанні). Натомість публічна влада для суб'єктів СВ виконує функцію виробництва чистих суспільних благ. Регулювання, оцінювання й консолідація (цілей суб'єктів СВ) мають ознаки саме таких благ: вони невиключні і неконкурентні у споживанні.

Результати діяльності публічної влади доступні кожному із суб'єктів і споживаються спільно. Будь-які послуги з боку публічно-владного сектору (навіть якщо вони мають ознаки приватних чи клубних благ), надаються у процесі і для досягнення мети або регулятивних, або оцінювальних, або консолідаційних заходів (або всіх їх разом). Тому потребує критичного осмислення поширена наукова позиція стосовно зосередження функцій публічної влади як суб'єкта СВ переважно довкола заходів соціальної політики і соціального захисту [10] (окремі такі заходи можуть вважатися приватними чи клубними благами). Така позиція видається спадком радянської адміністративно-командної системи перерозподілу. Адже потрібно мати на увазі, що масштаб і глибина прямого залучення держави до соціальної політики різні у різних

країнах світу навіть у межах уніфікованої моделі соціальної держави. Єдиним для всіх цих моделей і основним завданням публічної влади є якісний менеджмент шляхом реалізації функцій інстанції. Якість заходів соціальної політики, реалізація яких усе більше монополізована нині на користь інших суб'єктів, визначена повноцінністю публічно-владного менеджменту.

Незалежні від ринку та публічної влади громадські організації треба вважати виробниками клубних благ (виключних, але неконкурентних у споживанні) або перетворювачами чистих суспільних і чистих приватних благ у клубні блага. Таке перетворення актуалізується за умови незадовільної якості чи недоступності суспільних і приватних благ для їх споживачів. Функціонування громадського сектору орієнтується, здебільшого, на конкретну цільову групу (переселенці, молодь, підприємці тощо). Саме у середині цієї групи або для неї сектор пропонує блага, котрі тому і визначені як «клубні». Доречно зауважити, що можливе і припустиме піклування про ці цільові групи з боку публічно-владного сектору реалізує його регулятивні, оцінювальні чи інтеграційні заходи для забезпечення спільних загальносуспільних, а не спільних «клубних» інтересів. Треба підкреслити: як «клубний» інтерес виникає й опрацьовується громадським сектором також потреба у змінах у межах системи СВ. Зміни спочатку постають як «клубне» благо для найбільш зацікавлених у такому розвитку подій цільовий груп, а вже потім отримують (чи не отримують) загальносистемний резонанс.

Функціональна диференціація суб'єктів СВ, з одного боку, засвідчує їх взаємодоповнюваність у системі СВ. З другого – вона виявляє виключну чи переважну належність кожному суб'єктові специфічних активів (у термінах інституціональної економіки). Ці активи сприймаються і використовуються суб'єктами як ресурси спеціалізованого виробництва тих чи інших економічних благ. Але в системі СВ актуальна також різна (більша або менша) потреба кожного окремого суб'єкта у доступі до виняткових чи домінантних активів інших учасників функціонального поділу. В економічній системі СВ територія акумулює ці різноманітні ресурси, пропонуючи суб'єктам СВ спільний плацдарм для ресурсного пулу факторів виробництва економічних благ. Визначальним ресурсом індивідуальних суб'єктів, доступним іншим суб'єктам СВ у територіальних межах системи СВ, потрібно вважати людський капітал, який канонічно охоплює сукупність індивідуальних знань, навичок, талантів, мотивацій, а також характеристик індивідуального фізичного і психічного здоров'я. Пропонуючи цей актив інститутам, індивід отримує від них низку інших ресурсів, які може використовувати й для інвестування з метою розвитку складових свого людського капіталу. Найбільш вагомим ресурсом бізнесу можна визначити фінансовий (грошовий) ресурс. Корпорація – єдиний інститут в інституційному «кластері», створений виключно задля отримання прибутку – основного джерела фінансового ресурсу, який використовується бізнесом та іншими суб'єктами в якості капіталу (вартості, що створює нову вартість, у т. ч. новий прибуток). Інші (небізнесові) інститути так само виявляються здатними генерувати прибуток (тобто створювати фінансовий ресурс). Але через організаційні особливості і нормативні обмеження вони не можуть розраховувати на масштабність цього процесу і не позиціонують отриманий прибуток як свою структурну ціль. Прибутковість як структурна ціль бізнес-сектору зумовлена його спеціалізацією на виробництві чистих приватних благ (і їх збуті за економічно значущими цінами). Ні суспільні, ні клубні блага не гарантують прибутковості їх виробникам.

Специфічним для публічної влади ресурсом видається адміністративний капітал, що виникає в результаті управлінських (регулювальних, оцінювальних, консолідацій-

них) зусиль бюрократичного апарату. Адміністративний капітал у науковій літературі найчастіше розглядають як здатність чиновників завдяки позиціям влади регулювати в соціальній системі доступ до ресурсів [11]. У контексті системи СВ доцільно запропонувати ширше тлумачення адміністративного капіталу як ресурсу публічного управління вцілому (не тільки в аспекті регулювання доступу). Таке розширене трактування є похідним від функціональної спеціалізації публічної влади на виробництві широкого спектра чистих суспільних благ. Економічна цінність адміністративного капіталу полягає у його здатності зменшувати невизначеність у міжсуб'єктних відносинах шляхом мінімізації окремих видів трансакційних витрат (зокрема, витрат координації та метрологічних витрат). Пропонуючи іншим суб'єктам доступ до владно-розпорядних інструментів, у т. ч. залучаючи їх до формування публічної політики, владні інститути «діляться» цим активом з іншими суб'єктами. Вочевидь, на рівні окремого інституту (корпорації чи громадської організації) еквівалентом адміністративного капіталу виступає організаційний капітал – комбінація людського капіталу з іншими ресурсами. Проте організаційний капітал значимий лише у межах і для організаційної структури конкретного інституту (адміністративний же капітал актуальний для всіх суб'єктів).

Є підстави асоціювати громадянське суспільство як суб'єкт СВ з особливим ресурсом пасіонарності. Концепція пасіонарності активно експлуатується в соціофілософських і психологічних дослідженнях. У них пасіонарність тлумачиться як характеристика індивіда з потребою активно діяти для досягнення змін у різних сферах життя (індивідуальна «енергетична надлишковість») [12]. Рідше трапляється трактування пасіонарності як соціального явища, яке виявляється в динаміці соціальних систем і відображає ступінь поширення у соціумі поведінкових настанов соціальної активності. У цьому розумінні пасіонарність диференціюють з вігросністю як психологічною особливістю – строго рисою суб'єкта. Вігросність становить потенційне джерело пасіонарності у соціумі і свідчить про неї. У такому контексті вігросність залучено в економічний дискурс і представлено компонентою структури людського капіталу [13].

Маючи це на увазі, пропонуємо визначити пасіонарність як особливий ресурс, котрий створюється громадянським суспільством у системі СВ. З практики відомо, що громадські інститути функціонують як групи пасіонаріїв (вігросних осіб), здатних до спонтанної самоорганізації та ініціювання змін (у т. ч. економічних). Залучаючи інші складові людського капіталу, громадянське суспільство надає необхідного масштабу і напряму проявам вігросності. У такий спосіб власне й формується ресурс пасіонарності. Його слід співвідносити з функціональною спеціалізацією громадянського суспільства на виробництві клубних благ, у ході якого проявляється інтенсивне та зосереджене піклування про інтереси обраних цільових груп (у т. ч. шляхом ініціювання тих чи інших трансформацій). Проникаючи в ресурсних пул інших суб'єктів, ресурс пасіонарності зміцнює здатність створюваних ними будь-яких економічних благ задовольняти дійсні потреби конкретних споживачів.

Не буде хибним припустити, що територіальні системи СВ у локальному та глобальному розрізі також функціонально диференційовані. Можна стверджувати, що вони розрізняються за впливом суб'єктів СВ на соціальний капітал як предмет СВ. Наслідком цієї диференціації видаються різні за способом функціонування соціальних мереж типи соціального капіталу. Розрізняють зв'язувальний (bonding) та об'єднувальний (bridging) такі типи. Перший утворюється в межах деякої щільної соціальної групи зі стійкими «сильними зв'язками» та високою однорідністю

(близьких, споріднених осіб, у т. ч. територіально). Другий відображає зв'язки між різними групами і мережами та експлуатує «слабкі зв'язки» (між слабознайомими чи незнайомими особами з різнорідними характеристиками) [14]. У контексті системної парадигми СВ зв'язувальний соціальний капітал, очевидно, співвідноситься з малими територіальними спільнотами (локальними системами СВ), тоді як об'єднувальний – із глобальними такими системами. Інтенсивність та сила міжособистісних зв'язків природно більша в межах локальних систем. Усередині них зароджується міжособистісна довіра та закріплюється почуття соціальної приналежності. Внаслідок цього визрівають передумови для глобального консенсусу у великих системах СВ. Водночас обмін ресурсами в межах глобальних систем СВ дозволяє активно і всебічно розвиватися і малим системам СВ.

Висновки. Економічна система СВ – це комплексна структура у складі індивідуальних та інституційних економічних суб'єктів СВ, економічних норм, економічного предмета СВ у вигляді соціального капіталу. Економічна суб'єктність у системі СВ має системоутворювальне значення. Вона реалізується з огляду на специфічні економічні функції кожного суб'єкта. Функціональна специфіка суб'єктів СВ завжди територіально приурочена і проявляється власне відносно системи СВ та один відносно одного (як виробників економічних благ). Територія акумулює специфічні активи кожного окремого суб'єкта, тим самим забезпечуючи спільний плацдарм для ресурсного пулу факторів виробництва економічних благ. Системи СВ у різномасштабних територіальних межах також функціонально диференційовані. Результат цієї диференціації – формування системами СВ різного територіального масштабу різних типів соціального капіталу. З огляду на це, подальші дослідження соціоекономічної проблематики СВ варто скерувати у напрямі прикладного аналізу територіальних особливостей та передумов функціонування систем СВ у громадах і регіонах України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Homo institutus – Человек институциональный : кол. моногр. / под ред. О.В. Иншакова; Южный научный центр РАН. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. – 854 с.
2. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / за наук. ред. А.М. Колота. – К. : КНЕУ, 2012. – 501 с.
3. Дейч М.Є. Становлення та розвиток багаторівневої системи соціальної відповідальності: управлінський аспект : монографія / М.Є. Дейч ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 351 с.
4. Система национальных счетов 2008 / Еврокомиссия, МВФ, ОЭСР, ООН, Всемирный банк. – Нью-Йорк, 2012. – С. 67–96.
5. Мартиненко В.М. Демократичне врядування: проблеми теорії та практики / В.М. Мартиненко // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць – Харків : ДокНаукДержУпр, 2010. – № 1. – С. 16–22.
6. Статистичний класифікатор України. Класифікація інституційних секторів економіки України [Чинний від 2015-01-01] / І. Нікітіна, О. Москвін, Д. Білик, А. Варнідіс, Н. Корчоха. – К. : Держ служба статистики України, 2015. – 40 с.
7. Константинова Л.В. Третий сектор как субъект социальной политики / Л.В. Константинова // Социальная политика и социология. – 2004. – № 1 (21). – С. 7–13.
8. Звонар В.П. Міжсекторне партнерство як механізм реалізації регіональної соціальної політики: концепція для України : монографія / В.П. Звонар, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа, 2009. – С. 22–24.
9. North D. Structure and Change in Economic History / D. North. – N.Y. : Norton, 1981. – P. 24.

10. Савченко І.Г. Соціальна відповідальність органів державної влади в умовах розбудови соціальної держави : автореф. дис... канд. держ. упр.: 25.00.01/ І.Г. Савченко. – Харків, 2007. – 22 с.
11. Радаєв В.В. Понятіє капітала, форми капіталов и их конвертація / В.В. Радаєв // *Економіческа соціологія*. – 2002. – 3, № 4. – С. 20–32.
12. Васиutinська О.Г. Дослідження особистісної пасіонарності в сучасній психології / О.Г. Васиutinська // *Вісник Одеськ. нац. ун-ту. Сер. «Психологія»*. – 2012. – 17, Вип. 5. – С. 13–20.
13. Карпенко М.П. Вигоросність как условие инноваций и фактор развития человеческого капитала / М.П. Карпенко // *Вестник РАЕН*. – 2012. – № 4. – С. 103–107.
14. Putnam R. Bowling alone: America's declining social capital / R. Putnam // *Journal of Democracy*. – 1995. – № 6. – P. 65–78.

REFERENCES

1. Inshakov, O. (2005). *Homo institutus - Chelovek institucional'nyj [Homo institutus - an institutional person]*. Volgograd: Volgograd State University [in Russian].
2. Kolot, A. (2011). *Sotsial'na vidpovidal'nist': teoriia i praktyka rozvytku [Social responsibility: theory and practice of development]*. Kyiv: Hetman National Economic University [in Ukrainian].
3. Dejch, M.Y. (2014). *Stanovlennia ta rozvytok bahatorivnevoi systemy sotsial'noi vidpovidal'nosti: upravlins'kyj aspekt [The formation and development of multilevel system of social responsibility: administrative aspect]*. Donetsk [in Ukrainian].
4. *Sistema nacional'nyh schetov 2008* (2012). [National Economic Accounting 2008] / European Commission, IMF, OECD, UNO, World Bank. New York [in Russian].
5. Martynenko, V.M. (2010). Demokratyczne vriaduvannia: problemy teorii ta praktyky [Democratic governance: problems of theory and practice]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka - Public administration: theory and practice, 1*, 16-22 [in Ukrainian].
6. Statystychnyj klasyfikator Ukrainy. Klasyfikatsiia instytutysijnykh sektoriv ekonomiky Ukrainy [Statistical classifier of Ukraine. Classification of institutional sectors of economy of Ukraine]. (2015). *From 1st January 2015*. Kyiv : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
7. Konstantinova, L.V. (2004). Tretij sektor kak subjekt social'noj politiki [The third sector as a social policy entity]. *Social'naja politika i sociologija. - Social Policy and Sociology, 1* (21), 7-13 [in Russian].
8. Zvonar, V.P. (2009). *Mizhsektorne partnerstvo iak mekhanizm realizatsii rehional'noi sotsial'noi polityky: kontseptsiiia dlia Ukrainy [Cross-sector partnership as a local social policy implementation mechanism: a concept for Ukraine]*. Luts'k: Vezha [in Ukrainian]
9. North, D. (1981). *Structure and Change in Economic History*. New York: Norton [in English]
10. Savchenko, I.H. (2007). Sotsial'na vidpovidal'nist' orhaniv derzhavnoi vlady v umovakh rozbudovy sotsial'noi derzhavy [Social responsibility of public authorities in times of building the welfare state]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian]
11. Radaev, V.V. (2002). Ponjatie kapitala, formy kapitalov i ih konvertacija [The concept of capital, forms of capital and their conversion]. *Ekonomicheskaja sociologija. - Economic Sociology, 4*, 20-32 [in Russian].
12. Vasityns'ka, O.H. (2012). Doslidzhennia osobystisnoi pasionarnosti v suchasnij psykhologii [Research into passionary personality in modern psychology]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriia «Psykhologiiia»*. - *Herald of the Odessa National University. Psychology Series, 5*, 13-20 [in Ukrainian].
13. Karpenko, M.P. (2012). Vigorosnost' kak uslovie innovacij i faktor razvitija chelovecheskogo kapitala [Vigorous-ness as a prerequisite to innovation and human capital development]. *Vestnik RAEN. - Herald of RAES, 4*, 103-107 [in Russian].
14. Putnam, R. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy, 6*, 65-78 [in English].

Стаття надійшла до редакції журналу 15.10.2015.